

## GEORGIA'S ENCOUNTERS WITH THE FIRST CENTRE OF CAPITAL ACCUMULATION (TRADE AND CREDIT)

საქართველოს კონტაქტები კაპიტალის დაგროვების პირველ ცენტრთან  
(ვაჭრობა და კრედიტი)<sup>1</sup>

AKAKI CHIKOBAVA

PhD in History, Tbilisi State University

Ilia Tchavchavadze Avenue N1, 0179 Tbilisi, Georgia

[Akaki.chikobava@tsu.ge](mailto:Akaki.chikobava@tsu.ge)

<https://orcid.org/0000-0002-1620-0248>

### Abstract:

Based on Fernand Braudel's observations and works, Italian economist and sociologist Giovanni Arrighi put forward a theory about the systemic cycle of capital accumulation. According to his cycle, the first center of capital accumulation was the city-state of Genoa, second Holland, third Britain, and fourth United States of America. According to Giovanni Arrighi, any cycle in the formation of a center of capital accumulation consists of two phases, one of which is material expansion, when new technologies create a new center, and the other is when accumulation moves into the financial sphere.

The monopoly gained by the Genoese over the Black Sea terminal made it an important state in international trade. In this process, it became the first center of capital accumulation. Georgia was included in the scheme of international trade. Although the role of the Georgian kingdoms was not significant, their participation in this scheme had a substantial impact on their development and public life. From then on, Georgian merchants were engaged in such forms of trade, where credit and debt occupied a special place. Soon after the credit forms, they were included in the commodity credit form. Georgian merchants used all types of maritime trade and credit of that period, both in Kafa and Sukhumi. Genoese merchants visited Sukhumi, Poti, and Batumi with promissory notes or insured credit. If earlier the debt was burdened with a pledge according to Georgian law, Genoese offered Georgian merchants the benefit in the form of already insured credit. The demand for the small products exported from Georgia created the need for a division of labor. Georgian artisans worked in Kafa and were involved in the military industry. Earlier, most traders in Georgia were foreigners. However, as a result of this shift, Georgians appeared among their ranks as well. New forms of trade contributed to the emergence of a new class of merchants. The ranks of merchants and artisans were most likely filled from the ranks of "servants", which points to unusual changes in the local feudal mode of production. But all this was eventually reversed after the Ottomans took control over the Black Sea, followed by the re-strengthening of serfdom and deepening of feudal relations.

**Key Words:** Georgia; Genova; Trade; Credit; Capital Accumulation;

---

<sup>1</sup> ნაშრომი შესრულებულია რუსთაველის ეროვნული ფონდის ახალგაზრდა მეცნიერთა კვლევების გრანტის დაფინანსების კონკურსის ფარგლებში. YS-22-679.

**აკაკი ჩიქობავა**

ისტორიის დოქტორი,  
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი  
საქართველო, თბილისი, ილ. ჭავჭავაძის 1, 0179  
[Akaki.chikobava@tsu.ge](mailto:Akaki.chikobava@tsu.ge)  
<https://orcid.org/0000-0002-1620-0248>

**აბსტრაქტი:** სტატიაში განხილულია საქართველოს ურთიერთობა კაპიტალის დაგროვების პირველ ცენტრთან, გენუასთან. როგორია გენუასთან სავაჭრო და საკრედიტო ურთიერთობების გავლენა საქართველოს სოციალურ და საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე, რისი თქმა შეგვიძლია იმ მცირე წყაროებით, რაც გაგვჩნია და რა დაკვირვებების საშუალებას იძლევიან საქართველოში მიმდინარე პროცესებზე. ვინ შეიძლება გახდეს ვაჭარი და ხელოსანი, საიდან ამოიზრდებიან ისინი და რა ტიპის სოციალური მობილობაა შესაძლებელი. რა ტიპის სავაჭრო კრედიტი გამოიყენებოდა გენუაში და რამდენად იყვნენ ქართველი ვაჭრები ამ სისტემაში ინკორპორირებული. სტატიაში საუბარია ამ კონტაქტებზე და მათ პირადპირ თუ ირიბ გავლენაზე ქსაქართველოს სოციალურ ქსოვილზე.

**საკვანძო სიტყვები:** საქართველო; გენუა; ვაჭრობა; ვალი-კრედიტი; დაგროვების ცენტრი;

**შესავალი**

სტატიაში განხილულია საქართველოს სავაჭრო ურთიერთობა გენუას ქალაქ-სახელმწიფოსთან და მის სავაჭრო ფაქტორიებთან. აღნიშნულ საკითხზე არაერთი კვლევა არსებობს ქართულ ისტორიოგრაფიაში, მათ შორის თამაზ ბერაძის მონოგრაფიული ნაშრომი, თუმცა ჩემი კვლევა ფოკუსირებულია საქართველოს ურთიერთობაზე კაპიტალის დაგროვების პირველ ცენტრთან. როგორია გავლენა საქართველოზე და რა ტიპის ურთიერთობების ახალ ფორმებს სთავაზობს გენუა ამ მხრივ, ყურადღება გამახვილებულია კრედიტზე და საერთაშორისო საგარეო ვალის ფენომენზე საერთაშორისო ვაჭრობის ჭრილში. სტატიაში განხილულია ქართველი ვაჭრების მონაწილეობა საერთაშორისო ვაჭრობის სქემაში, რა როლი ითამაშა საზღვაო კრედიტის ფორმებმა მათ საქმიანობასა და საზოგადოებრივი ცხოვრების სფეროზე. სტატიაში მოცემულია პირველი მცდელობა საქართველოს კაპიტალის დაგროვების პირველ ცენტრთან ურთიერთობის გამოცდილების შეფასების.

**მეთოდები**

სტატიაში გამოყენებულია მსოფლიო სისტემური ანალიზის და ისტორიული მატერიალიზმის თეორიულ ჩარჩოზე შემუშავებული მეთოდოლოგია, რის საფუძველზეც გამოკვეთილია საკვლევი საკითხის ძირითადი მიზნები.

## შედეგი და მსჯელობა

ფეოდალურ პერიოდში მეფის და სახელმწიფო ბიუჯეტის ცნება თითქმის განუყოფელი იყო. თუ მეფე ფულს სესხულობდა, ის რა თქმა უნდა სახელმწიფო ვალადაც აღიქმებოდა, რამდენადაც ეს შესაძლებელი იყო იმ დროის ეკონომიკური თუ სამართლებრივი აზროვნებისთვის. ქართულ ისტორიოგრაფიაში, როდესაც საგარეო ვალზე ან კრედიტზე მსჯელობენ, ძირითადად მაინც XVIII საუკუნის ამბებს ახსენებენ. საგარეო კრედიტი ქართული სამართლის ნორმებითაც იყო დარეგულირებული (ქოიავა, 1963: 96-97). საგარეო კრედიტი რაიმე სახის ხელშეკრულებით არ ფორმდებოდა, ის ცალმხრივად იყო გამტკიცებული ადგილობრივი სამართლის ნორმებით, თუ მსესხებელი ქვეყნის გარეთ ცხოვრობდა, იმ ქვეყნის მესვეურთ თხოვდნენ მოვალის გამოგზავნას (ქოიავა, 1963: 97). მაგალითად, გვაქვს საბუთები, როდესაც თბილისში მცხოვრები ვაჭარი ლეკებთან ყოფნის დროს იქვე სესხულობს ფულს საქონლისთვის. ასევე, კათალიკოსს დომენტი III სტამბულში ყოფნისას სესხი აუღია, გირაოდ კი ძვირფასი ნივთები ჩაუდია. სულხან-საბას ევროპაში მოგზაურობის ერთ-ერთი მიზანი 20 ათასი თუმანის სესხება იყო, მართალია ეს არ მოხერხდა (ქოიავა, 1963: 98.).

XVIII საუკუნის ფაქტების მიღმა უნდა ვივარაუდოთ, რომ ქვეყნის გარეთ ფულის სესხება ადრეულ პერიოდშიც იქნებოდა, იქნებოდა ეს სამხედრო საჭიროებებისთვის თუ სავაჭრო საქმიანობისთვის, როგორც მეფე-მთავრებისგან, ასევე მათ დაქვემდებარებაში მყოფი ვაჭრებისგან. ჩემი ინტერესის სფეროს, ამ შემთხვევაში საგარეო სავაჭრო ურთიერთობები წარმოადგენს. ამ მიზნით თვალი უნდა გავადევნოთ საერთაშორისო ვაჭრობის კონკრეტულ ეპიზოდებს და საქართველოს როლს ამ ურთიერთობებში.

ყოველი ფორმაცია, რომელშიც ადამიანს უწევს ცხოვრება ფრომირებას იწყებს წინამორბედ ფორმაციებში. ანტიკურობის კრიზისამ აუცილებლობად დასახა ფეოდალური საკუთრების ფრომის გაჩენა და ფეოდალური ურთიერთობების ჩამოყალიბება, განა კერძო საკუთრების ფორმა არ არსებობდა მანამდე. თუმცა საკუთრების ეს ფორმა იძენს ოფიციალურობას და საყოველთაოობას. კრის ვიკჰემის მიხედვით, სწორედ ამ გაოფიციალურების შემდგომ ტოტალურად მყარდება ფეოდალური ურთიერთობები. ასევეა, კაპიტალიზმიც, კაპიტალისტური ურთიერთობების ფორმები ფეოდალიზმშივე იწყებს ფრომირებას, მისთვის დამახასიათებელი ნიშნები, ვაჭრობა და სამევახშეო ვალი უსწრებს მას და ის ფეოდალური პერიოდშიც არსებობს. უფრო სწორად, სამევახშეო კაპიტალი და სავაჭრო კაპიტალი, კაპიტალისტური წარმოების ხანებამდეც არსებობენ. შუა საუკუნეების სავაჭრო ურთიერთობებში ფულიც და საქონელიც სახეზეა, თუმცა ისინი იმთავითვე არ წარმოადგენენ კაპიტალს, ამ ყველაფერის კაპიტალად გადასაქცევად, ერთის მხრივ სჭირდება დაგროვებული კაპიტალის არსებობა, მეორე მხრივ კი თავისუფალი მუშახელის არმია. ისევე როგორც შუა საუკუნეებში, მევახშეობის და ვაჭრობის შედეგად შექმნილი ფულადი კაპიტალი ვერ გადაიქცეოდა სამრეწველო კაპიტალად, რომ არ მომხდარიყო ფეოდალური ურთიერთობების რღვევა. კაპიტალისტური ურთიერთობების სტრუქტურა ფეოდალური საზოგადოების სტრუქტურაში წარმოიშვა და მისმა რღვევამ კაპიტალისტური საზოგადოებისკენ გზა გახსნა (მაქსი, 1930: 68-659; 692).

იტალური ქალაქებში სავაჭრო ურთიერთობების გაღრმავებამ და კომუტაციის პროცესმა, საშუალება მისცა აღნიშნულ ქალაქებს მეტ-ნაკლები დამოუკიდებლობა მოეპოვებინათ. ოქროს მონეტების დაბრუნებამ ამ ქალაქების ვაჭრობას ახალი სიცოცხლე შესძინა. საზღვაო გზების კონტროლმა, გენუას და ვენეციას საშუალება მისცა საერთაშორისო ვაჭრობაში განსაკუთრებული ადგილი დაეკავებინათ. სწორედ ამ გზებით მოხერხდა სავაჭრო ბალანსი ევროპასა და აზიას შორის. ისტორიკოსების დაკვირვებით, ამ პროცესში, მხოლოდ გენიუს საზღვაო გადასახადი, 2,3 ჯერ აღემატებოდა საფრანგეთის სამეფოს მთლიან შემოსავლებს (Андерсон, 2007: 190).

ფრანგ ისტორიკოსს ფერნან ბროდელს აქვს შესანიშნავი ნაშრომი „კაპიტალიზმის დინამიკა“, სადაც ამ საზოგადოებრივი ურთიერთობების წარმოშობის და განვითარების ისტორია აქვს აღწერილი, ასევე ის გეოგრაფია, თუ რომელი ქვეყნები იყვნენ ამ დროს უფრო დაწინაურებულები, რომლის სამხედრო და სავაჭრო ძალა აძლევდა მას გაფართოების საშუალებას. გენუა აქ მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა (Бродель, 1993). ფერნან ბროდელისვე მოსაზრებით, გენუელების პირველობას ევროპის ეკონომიკაში, არა მათი ვაჭრები, სავაჭრო თუ სამხედრო გაღერები განაპირობებდნენ, არამედ, მათ ხელში აღმოჩნდა ევროპული ფინანსების განკარგვა, უფრო სწორად მათი გავლენა იმაში გამოიხატებოდა, რომ მათ შეეძლოთ კრედიტის მობილიზება (Бродель, 1992:165). სავაჭრო და ფინანსური კაპიტალის თანხვედრამ, გენუა ევროპის ფინანსურ ცენტრად აქცია. თუმცა სამეფახშეო კაპიტალის დამორჩილება აუცილებელი საფეხური იყო ამ ყველაფრისთვის, რადგან ის პარაზიტად არ დაჯდომოდა სავაჭრო კაპიტალს და მის განვითარებას.

ბროდელის ამ დაკვირვებებზე და მის ნაშრომებზე დაყრდნობით, იტალიელმა ეკონომისტმა და სოციოლოგმა, ჯოვანი არიგიმ წამოაყენა თეორია, კაპიტალის დაგროვების სისტემური ციკლის შესახებ. მისი ციკლის მიხედვით პირველი ცენტრი იყო გენუის ქალაქსახელმწიფო, 2. ჰოლანდია, 3. ბრიტანეთი და 4. ამერიკის შეერთებული შტატები. ჯოვანი არიგის მიხედვით, ნებისმიერი ციკლი კაპიტალის დაგროვების ცენტრის ფორმირებაში შედგება ორი ფაზისგან, ერთი ეს არის მატერიალური ექსპანსია, როდესაც ახალი ტექნოლოგიები ახალ ცენტრს ქმნიან და, მეორე ეს არის, როდესაც დაგროვება გადადის ფინანსურ სფეროში (Ариги, 2006).

ჯოვანი არიგის ამ თეორიას ჩემთვის საინტერესოს ხდის ის ფაქტი, რომ ის დაგროვების პირველ ცენტრად გენუას მონიშნავს. გენუას კი საქართველოს სამეფო-სამთავროებთან სავაჭრო ურთიერთობებშია შავი ზღუს გავლით. შავი ზღვა გენულებისთვის მნიშვნელოვან სავაჭრო გზას წარმოადგენდა. ჯ. არიგის აზრით, გენიუს წარმატების ერთ-ერთი მთავრი მიზეზი ის იყო, რომ მათ შავ ზღვის „ტერმინალზე“ მოიპოვეს კვაზიმონოპოლოური კონტროლი (Ариги, 2006: 166). გენუელების მთავარი სავაჭრო ფაქტორია მდებარეობდა ყირიმის ნახევარკუნძულზე, კაფაში, თანამედროვე ფეოდოსია, საიდანაც ხორციელდებოდა მნიშვნელოვანი სავაჭრო ურთიერთობები, აქედან საქონელი ნაწილდებოდა, როგორც ევროპაში, ასევე, ბიზანტიის იმპერიაში. ფერნან ბროდელი, XVI საუკუნეში მოღვაწე ფრანგი ნატურალისტის ცნობაზე დარდნობით ბიზანტია-დასავლეთ საქართველოს სავაჭრო ურთიერთობის საინტერესო ფაქტს გვაწვდის, ბელონ დიუ მანის ცნობით, სამეგრელოდან ბიზანტიაში გასაყიდად მიჰქონდათ კარაქი (Бродель, 2002: 152).

როგორც ვნახეთ, ჯოვანი არიგის თეორიის მიხედვით, კაპიტალის დაგროვების პირველი ცენტრი არის გენუა, სწორედ ამ შუქზეა საინტერესო საქართველოს სავაჭრო და საკრედიტო ურთიერთობები. XV საუკუნეში, შავი ზღვის გავლით და გენიუს სავაჭრო ოპერაციების წყალობით ფეოდალური ქართული სამეფო-სამთავროები კაპიტალიზმის პირველ ცენტრთან თუ არა, კაპიტალის დაგროვების პირველ ცენტრთან საკმაოდ მჭიდრო ურთიერთობები აქვთ დამყარებული. გენუელებისა და ქართველების სავაჭრო ურთიერთობა უფრო ადრე, XIII საუკუნეში იწყება. 1290 წლის სავაჭრო ხელშეკრულების მიხედვით, რომელსაც ნოტარიუსი ლამბერტო დი სამბუჩო ადგენს, საუბარია სავაჭრო გემების ტრაპიზონდსა და ბათუმში ჩასვლაზე, თუ საქონელი იქ არ დაიცვებოდა, ერთ-ერთი მხარე უფლებას იტოვებდა საქონელი გემითვე ფოთში წაეღო და მის ახლო-მახლოს გაეყიდა (Берадзе, 1989: 93). 1290 წლის ერთ-ერთ ხელშეკრულებაში, ვინმე ჯოვანო ოქტავიანო ლუჩიანო გამბინოსგან კრედიტის სახით იღებს 1000 ასპრს, რათა სავაჭროდ წასულიყო ფოთში (Берадзе, 1989: 94).

1290 წლის საბუთებში, რომელიც ასევე, ჯოვანი დე სამბუჩეტოს მიერ არის შედგენილი, სავაჭრო ურთიერთობებს უკვე სოხუმელი ვაჭრები აწარმოებენ, ვინმე ოლიადი სეპასტოპოლისიდან, რომელიც მძის ინტერესებს წარმოადგენდა, სავაჭრო ურთიერთობას ამყარებს, ვინმე რიკობინო დე ფინაროსა და ჯოვანი დე კაზალეტოსთან. სავაჭრო საქონელს კი ტრაპეზუნტული მარილი წარმოადგენს (Берадзе, 1989: 95). თ. ბერადის დაკვირვებით, გენუელი ვაჭრებს საქართველოში, სხვა და სხვა საქონლის გარდა შექონდათ ფული კაპიტალის სახით, ვაჭრობაში დაბანდებული ფული კი თავნისა და სარგებლიანი პროცენტის სახით რომ უზრუნველბოდა კრედიტორ (Берадзе, 1989: 95).

გენუელების ფაქტორია სოხუმში 1354 წელს დაარსდა, რომელიც კაფადან იმართებოდა, თუმცა კაფას სავაჭრო ფაქტორია 1453 წმინდა გიორგი ბანკის ხელში გადავიდა და შესაბამისად სავაჭრო ოპერაციების სათავეში ბანკი მოექცა. გენუური კაპიტალიზმი, სხვა იტალური ქალაქების კაპიტალიზმისგან განსხვავებით, ვითარდებოდა საბაზრო გამსხვილების თვალსაზრისით. გენიუს სავაჭრო კაპიტალი ყალიბდება გენიუს არისტოკრატიის იმ ნაწილთან კავშირში, რომლებიც კომერიცთ იყვნენ დაინტერესებული. თუმცა, პოლიტიკური ძალაუფლება მაინც არისტოკრატიის ხელში რჩებოდა და ფინანსებიც ხშირად გენუის სახელმწიფოს ხარჯებზე მიდიოდა, რადგან მათი ე.წ. ხმლის ძალაუფლება, ხშირად გენუელი ვაჭრების და კაპიტალის დამცავი მექანიზმი იყო. 1407 წელს ყალიბდება წმინდა გიორგი ბანკი, რომელიც ერთი შეხედვით გენუელი კაპიტალისტების ძალაუფლებას და ფულის დაცულობას უზრუნველყოფდა, მეორე მხრივ კი, თითქოს ეს იყო თვითორგანიზება არისტოკრატიის საპირწონედ. ბანკის დაარსებას უნდა უზრუნველყო მმართველობის ფინანსური შემოსავლების დიდწილად საკრედიტო ორგანიზაციის ხელში გადასვლა (Арпили, 2006: 164). ბანკი მთლიანად იწყებდა სავაჭრო და საკრედიტო ურთიერთობების კონტროლს, თუმცა პოლიტიკური ძალაუფლების კონტროლისგან ჯერ კიდევ შორს იყო. ამ ტიპის ორგანიზაციასთან უწევდათ ამიერიდან ურთიერთობა ქართველ ვაჭრებს თუ მეფე-მთავრებს.

იმ პერიოდის ყველაზე გავრცელებული ფორმა, ვალად აღებული ფულის გასტუმრების და დაკრედიტების იყო კამბია (cambia Secco), რომელსაც აქტიურად იყენებდნენ შავი ზღვის სავაჭრო ფაქტორიები. კამბია გულისხმობდა ფულის განაღდებას ან სესხებასაც კი მიმდინარე კურსის მიხედვით, ისე რომ საკუთრივ ფულის ტრანპორტირება არ იყო საჭირო. მიუღებელი



იყო კამბიში პროცენტის მოთხოვნა ან სამევახშეო მანიპულაცია, თუმცა, ასეთიც ხდებოდა. კამბიის ფორმა გამოყენებულია კაფასა და სოხუმს შორის სავაჭრო ურთიერთობაში. ვალის ამოღების მიზნით კამბია გამოიყენეს ქონების აუქციონზე გაყიდვით, თუმცა მისი გამოსყიდვის უფლებით 8-10 დღეში (Карпов, 1988: 45.). საბუთებში გვხვდება ქართველი ვაჭრისგან გასესხების მაგალითიც. 1374 წელს, კაფას კომუნას სასწრაფოდ დასჭირდა ფული, რომელიც ადგილობრივი ვაჭრებისგან ისესხა, მათ შორის იხსებიენა სამი ქართველი ვაჭარი (Бераძე, 1989: 104).

1465-1467 წლების დოკუმენტებიდან ირკვევა, რომ კაფას სასამართლოს მიმართეს საჩივრით, რათა საქართველოს მეფის (სავარაუდოდ იგულისხმება იმერეთის მეფე ბაგრატ მეორე) და მისი ვაჭრის, ვინმე გიორგი კაცაძის ქონების კონფისკაცია მოეხდინათ, ზარალის დაფარვის მიზნით. ამ უკანასკნელმა თითქოს ზიანი მიაყენა ვინმე ამირბეის სანკტა კატარინადან, მისი მემკვიდრეები კი ზარალის, 83191 კაფას ასპრით ანაზღაურებას ითხოვდნენ. საქმეში ჩარეა წმინდა გიორგი ბანკი, რომელც თხოვნით მიმართავდა კაფას ადმინისტრაციას არ აღესრულებინათ ქონების კონფისკაცია, რადგან ეს გაართულებდა ურთიერთობას საქართველოს მეფესთან. თავის მხრივ კაფას ჰქონდა გიორგი კაცაძის ვალი 26 393 ასპირის ოდენობით. წმინდა გიორგი ბანკი სთავაზობდა მომჩივანებს, ეს ვალი მათვის გადაეწერა იმ ზარალის სანაცვლოდ (Бераძე, 1989: 109).

რა ზიანი უნდა მიეყენებინა გიორგი კაცაძეს ამირბეის მემკვიდრეებისთვის? იმ სავაჭრო ოპერაციების გათვალისწინებით, რომელიც გენუელების მიერ ხორციელდებოდა, უნდა დავუშვათ შემდეგი, გიორგი კაცაძე გარკვეულ კაპიტალს სესხულობს სავაჭროდ, ვაჭრობის წარმატებით დასრულების შემდეგ, თავანთან ერთად კრედიტორისთვის გარკვეული სარგებელიც უნდა გადაეცა. კარპოვის დაკვირვებით, ამ პერიოდში გაიცემოდა ორი ტიპის კრედიტი, 1. სავაჭრო კრედიტი, რომელიც უნდა ანაზღაურებულიყო სხვა პუნქტში, რომელიც საზღავო კრედიტსაც წააგავს და 2. კრედიტი გაიცემა შენახვის უფლებით ან მისი ინვესტირების უფლებით (Карпов, 1988: 41-42).

გენუელების და ვენეციელების ვაჭრობის ორი ფორმა შეიძლება გამოიყოს. 1. ეს არის საზოგადოება ან ამხანაგობა, რომელიც დიდ კორპორაციულ სავაჭრო ურთიერთობებს გულისხმობს და 2. ეს არის შეთანხმებითი თავდებობა. ჩვენ უფრო მეორე ვარიანტი გაინტერესებს, რომელიც მოიცავდა, სავაჭრო აგენტის დაქირავებას, თავდებობას, ან კრედიტის სახით ვაჭრობას, რადგან საქართველოდან წარგზავნილი ვაჭრები ალბათ უფრო ამ ფორმით სარგებლობდნენ, ვიდრე დიდი კორპორაციული სავაჭრო ფორმებით. ვაჭრობის ასეთ ფორმას წარმოადგენა კომენდა, რომელიც პარტნიორობის საფუძველზე ხორციელდებოდა. კომენდატორი თავის თავზე იღებდა რისკსაც, შესაბამისად მოგების 2/3 მისი იყო. კომენდა ვრცელდებოდა არა მარტო ფულსა და საქონელზე, არამედ იმ ქონებაზეც რომელსაც მოგება მოჰქონდა მეპატრონისთვის. კომენდის ერთი ფაქტი დადასტურებულია სოხუმშიც (Карпов, 1990: 180-181), გიორგი კაცაძეც სავარაუდოდ კომენდით სარგებლობა თავისი სავაჭრო ოპერაციის განხორციელებისას.

აღნიშნული ისტორია ორი რამით არის ჩვენთვის საინტერესო. თუ გიორგი კაცაძე საქართველოს, მეფის წარმომადგენელი ვაჭარი იყო, აღნიშნული ვალი, რომელიც კაფას ჰქონდა გიორგი კაცაძის მიმართ, ამაში რაიმე წილი ჰქონდა თუ არა მათი მეფეს? ასევე, ქონებას

რომელსაც კონფისკაცია ემუქრებოდა რა წილი ედვა მასზე მეფეს? რადგან კაცადე კაფაში ცხოვრობდა, იქ შეძენილ სახლზე და ქონებაზე ნაკლებ სავარაუდოა საქართველოს მეფის უფლება, აი, სავაჭრო კაპიტალზე და საქონელზე კი, ფრთხილი ვარაუდი შეგვიძლია გამოვთქვათ, რომ ის ნაწილობრივ მეფესაც ეკუთვნოდა. ჩვენ ვიცით, რომ ვაჭრები საქართველოში მეფეების, დიდი ფეოდალების ან ეკლესიის გარშემო იყრიდნენ თავს, დიდი ვაჭრებიც კი ნაწილობრივ მეფისადმი ვალდებულებაში იყვნენ. ბექა-აღბულას სამართლის მიხედვით საპატიო ვაჭარი დამცრობილი მესამე თაობის აზნაურს უტოლდებოდა. ამის მიხედვით, ქართულ ისტორიოგრაფიაში გაზიარებულია აზრი, რომ ვაჭარი ფეოდალურ იერარქიაშია შესული და ის ყმას წარმოადგენს (ლომინაძე, 1973: 772). დიდვაჭარი, რომ საგარეო ვაჭრობაშია ჩაბმული, ეს სამართლის ძეგლიდანაც კარგად ჩანს „**რომე გზით მოვიდეს, ბატონთა ნახვა და ძღვენის მოღება შეეძლოს**“ (ბექა-აღბულა 96.), აქ ბატონში მეფე იგულისხმება თუ მისი ბატონი ეს კარგად არ ჩანს, მაგრამ ზოგადი სურათით შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ სხვადასხვა რანგის ვაჭრებს სხვადასხვა ბატონები შეიძლება ყოლოდა. თუმცა ვიცით ვაჭართა კატეგორიები, რომლებიც პირადი თავისუფლებით სარგებლობდნენ, მაგრამ მეფის წინაშე გარკვეული ვალდებულებები მაინც ჰქონდათ. მათ შუამავლად ვაჭართუხუცესი იყო. თუ წარმოვიდგენთ, რომ ქალაქის მოსახლეობის ნაწილი, ხელოსნები და ვაჭრები კონკრეტული ბატონის ყმები იყვნენ, ასევე ქალაქის მოსახლეობის ამ ფენებს შორი თავისუფალი მოქალაქეები აუცილებლად არსებობდნენ. მსხვილი ვაჭრების კავშირი არისტოკრატიათა საგრძნობლად აშორებდა მათ მოქალაქეებისგან და ფეოდალური არისტოკრატის რიგებში აქცევდა, ფეოდალი ალბათ ვერ ხდებოდა, თუმცა იქვე შორი ახლოს იყო. ეს პროცესი გაღრმავდა მონღოლების ბატონობასთან ერთად. ამ პერიოდში ყალიბდება სავაჭრო ორგანიზაცია ორტალი, რომელიც სამეფახშეო ორგანიზაციის ფუნქციასაც ითავსებდა. საერთაშორისო თუ ადგილობრივი ვაჭრობით გამდიდრებული პირები ავტონომიური ფინანსური კოორპორაციასაც კი ქმნიდნენ ორტალების სახით. გენუაში სავაჭრო ბურჟუაზია ბანკს აარსებს და ფინანსური ბურჟუაზიის თვისებებსაც იძენს, რომელიც არისტოკრატისგან ძალაუფლებრივად გამოთავისუფლებას ცდილობს. ვაჭრობის და ფინანსური კაპიტალის ზედმეტად დაგროვებამ გენიუა დაგროვების პირველ ცენტრად აქცია, ჩვენთან კი მონღოლების პერიოდში მორღვეულმა სისტემამ თავისი მაქსიმუმი არისტოკრატისთან მეტ-ნაკლებად შერწყმული ვაჭრების ფენა და ვაჭრობას არ მორიდებული რამდენიმე დიდი ფეოდალი შვა. რომელთა საქმიანობა საკუთრივ ვაჭრობა კი არ იყო, გაყიდული საქონელის საფუძველზე მოგება რომ მიეღო, არამედ ვაჭრობით მიღებული ფულით მიწას ყიდულობს და მოგებას კვლავ ბეგარით სახით ითვისებს. მისი საბოლოო მიზანი არა სავაჭრო კაპიტალის გამსხვილება, არამედ ფეოდალური ურთიერთობების ფარგლებში დარჩენაა. თუმცა სავაჭროდ მას ფული სჭირდება, რისთვისაც მეფახშეებს მიმართავს.

მეფახშეობა ეკონომიკური ურთიერთობის ერთ-ერთი უძველესი ფორმაა. მაგალითად ვაჭრები ფულს სესხულობენ, რომ ამ ფულით მოგება მიიღონ. მეფახშის მომსახურებით სარგებლობდნენ, როგორც ფეოდალები, ისე, ხელოსნებიც და გლეხებიც. მეფახშე სარგებლის სახით იტაცებს ნამეტს, როგორც ფეოდალისგან, ასევე, ქვედა კლასებისგან, ანადგურებს და არღვევს როგორც ფეოდალურ ისე გლეხურ მეურნეობას, თუმცა წარმოების წესის ცვლილებაზე გავლენა არ აქვს. სამეფახშეო კაპიტალი მიეკვრის ამ წარმოების წესს, და პარაზიდატ იქცევა. ქართული არისტოკრატია, როდესაც ცხოვრების გაუმჯობესება სურს ვალს იღებს, ფუფუნების საგნებისთვის ან მიწების შესაძენად. გენუაში კი არისტოკრატია

დაახლოებული სავაჭრო ბურჟუაზია ნამდვილი საბანკო სისტემა ქმნის, რომლითაც თავს იცავენ მევახშეებისგან, როგორც ვაჭრები, ასევე, სახელმწიფო, ამიერიდან სავაჭრო კაპიტალი და არისტოკრატია თავის დაღწევას ცდილობა ფულით ვაჭრებისგან, და სავაჭრო თუ მართვისტის საჭირო ოპერაციებისთვის სამევახშეო კაპიტალის მომსახურება აღარ დასჭირდებოდა (მარქსი, 1959: 178).

რადგან გენუასთან ვაჭრობა საზღვაო გზით ხორციელდებოდა, ჩვენთვის საინტერესოა ამ მხრივ რა ტიპის საკრედიტო სქემა არსებობდა. მაგალითად, იტალიური საზღვაო კრედიტი გაიცემოდა წლიური 20% ფარგლებში, ხანდახან პროცენტი მეტიც ყოფილა, რადგან ის დაზღვევასაც შეიცავდა. XIII საუკუნის შუა წლებიდან მოყოლებული სარგებელი თითქოს 5-8% იწევს, რაც მეცნიერების დაკვირვებით, ამით თითქოს სახეს იცვლის და სამევახშეო კრედიტის ნაცვლად, კომერციული კრედიტის ფორმას იძენს. სამევახშეო კრედიტი კი, თვეში 8% აღწევდა (Карпов, 1988: 41.) ამ ყველაფრის გათვალისწინებით, კვლავ გიორგი კაცაძის საკითხს, რომ მიუვბრუნდეთ, შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ მას სავაჭრო კრედიტი აღებული ჰქონდა ყოველგვარი დაზღვევის გარეშე, რადგან მას ზარალის ანაზღაურებას სთხოვენ. სავარაუდოდ მას, სწორედ მეორე ტიპის კრედიტი უნდა ჰქონოდა, რომელიც ან პარტნიორობას ან ინვესტიციას გულისხმობდა. ქართული სამართლის მიხედვით, სარგებელი სამევახშეო კრედიტზე 12 % დან 120 % მერყეობდა, ხშირად გვხვდება 300%-იც. საქართველოში სესხის გამცემ კერძო პირების გარდა, როგორც უკვე ვთქვით არსებობდა ვაჭართა გაერთიანება ორტალი, რომელიც, ასევე, საკრედიტო ორგანიზაციის როლსაც ასრულებდა, რამდენი იყო მათი პროცენტი დანამდვილებით არ ვიცით, თუმცა ის ქართული სამართლის ნორმებით უნდა ყოფილიყო დარეგულირებული. (ჩიქობავა. 2020). ჩვენ არ ვიცით, დასავლეთ საქართველოში თუ არსებობდა ორტალის მსგავსი რაიმე ორგანიზაცია, თუმცა ადგილობრივ ვაჭარს, რომელიც საერთაშორისო ვაჭრობაში იყო ჩართული, ამ შემთხვევაში ადგილზე აღებული სესხი სავარაუდოდ უფრო ძვირი დაუჯდებოდა, ვიდრე გენუელებისგან აღებული. ადგილზე დიდი ფულის სესხებას გირაო დასჭირდებოდა. ქართული სამართლით, ფულის სესხება გირაოს ნაცვლადაც ხდებოდა, მევახშეოს მსესხებლის უძრავ-მოდრავი ქონება აინტერესებდა და სამართალი სარგებლის აღებას ამ მხრივ არ უკრძალავდა, თუ მსესხებელი გასაჭირში არ იყო ჩავარდნილი ან გაღარიბებული.

ვაჭრის სტატუსი ამ პერიოდში მემკვიდრეობითაც გადადიოდა და ისინი საზოგადოების ცალკეულ წევრობრიობას ქმნიდნენ. საქართველოში ფეოდალური წარმოების წესის გათვალისწინებით, რთულია წარმოიდგინო, რომ ვაჭართა ფენაში ვინმე გლეხობიდან შესულიყო, თუმცა ხელოსნების მობილობა დასაშვებად მიგვაჩნია. გენუელების ფაქტორიებში საქართველოს ტერიტორიიდან ვაჭრებად ძირითადად სომხები იხსენიებიან. სამი ვაჭარი სომეხი იხსენიება სოხუმიდან, შავი ზღვისპირეთში ყველაზე ცნობილი 10 ებრაელი ვაჭრიდან ოთხი სოხუმიდან ყოფილა, ისინი ვაჭრობასთან ერთად, ადამიანით ვაჭრობას და მევახშეობასაც მისდევდნენ. (Карпов. 1990: 298-299) აქტებში მოხსენიებულია ვინმე გიორგი მეგრელი სებასტოპოლისიდან, ვინმე ბადეორას პარტნიორი. ვინმე აიდოხო სებასტოპოლელი, კაფაში ბაზრობაზე ყიდულობს ტყავს სულ რაღაც 7 ასპრის ოდენობით. კარპოვის თქმით, ის ვაჭარი იმდენად არ არის, ვიდრე უფრო კაფაში მცხოვრები მომსახურე პერსონალი. ასევე სებასტოპოლიდან იხსენიებიან, მეგრელი იოანე, რომელიც ვაჭრობის აქტებშია დაფიქსირებული. კარპოვის დაკვირვებით ვაჭრობაში მონაწილეობას სხვადასხვა ფორმით



იღებდა ყველა ფენის თუ ეროვნების წარმომადგენელი საქართველოს ტერიტორიიდან (Карпов, 1990: 299)

კაფაში როგორც ვიცით, ქართველების მცირე კოლონია არსებობდა, სადაც ვაჭრებთან ერთად ხელოსნებიც ცხოვრობდნენ (Берадзе, 1989: 104). სავაჭრო ურთიერთობების გარდამავებას, ლოგიკურია ხელოსნობის განვითარებაც მოჰყოლოდა, ან საქართველოდან გასატანი საქონლის სპეციალისტების ზრდაც. ხელოსნების დაწინაურებას უნდა ვივარაუდოთ, რომ მათი ნაწილის მათი ვაჭართა ფენაში გადასცლაც უნდა დაეჩქარებინა. რა თქმა უნდა, ეს მასობრივი არ იქნებოდა, მაგრამ იმ პერიოდის საქართველოში საზოგადოებრივი და შრომის დანაწილების თვალსაზრისით საინტერესო პროცესები უნდა ყოფილიყო. თუ გენუელების და ვენეციელების მხრიდან ადგილობრივ ნაწარმზე მოთხოვნა გარკვეულწილად იყო, წარმოების გაზრდის მიზნით ხელოსანთა რიგები საიდანღაც უნდა შევსებულიყო. არ არის გამორიცხული ვაჭრობით დაინტერესებულ დადიანს ხელოსნობაში თავის ყმების ნაწილი გადაესროლა. XIII-XV საუკუნის საქართველოში არსებობდა გარდამავალი ფენა „მსახურები“. მას პრივილეგირებული მდგომარეობა უჭირავს გლეხთან შედარებით და ის საკუთარი მოვალეობის შესრულებისას აზნაურის სტატუსშიც გვევლინება. ხელოსნებზე მოთხოვნის გაჩენისას, ხომ არ არის სავარაუდებელი მსახურის ხელოსანთა რიგებში მობილობა, ან სულაც ვაჭრობაში ჩართვა. აღსანიშნია, რომ დიდი რაოდენობით ცვილი გადიოდა სოხუმიდან. სოხუმის გარდა ცვილის წარმოების მცირე ცენტრები ყოფილა ფოთსა და ბათუმში (Карпов, 1990: 132.), რაც ამ ტიპის სახელოსნო სპეციალიზაციაზე მიუთითებს. ცვილი რომ ოდითგანვე იწარმოებოდა საქართველოში ჩვენთვის ცნობილია, 1281-182 წლის საბუთში კი ცვილის ბეგარაზეც კია საუბარი (თაბუაშვილი, 2019: 68). ასევე, სპილენძის გარკვეული ექსპორტი ხორციელდებოდა სოხუმიდან. XIX საუკუნეში დასავლეთ საქართველოდან აღმოსავლეთ საქართველოში საექსპორტო საქონელს ცვილთან ერთად ცუდი ხარისხის სპილენძიც წარმოადგენდა (თაბუაშვილი, 2019: 137). როგორც ჩანს, ცვილი და სპილენძი დასავლეთ საქართველოს ტრადიციულ საექსპორტო საქონელს იყო. წმინდა გიორგის ბანკის, 1468 წლის დოკუმენტში, იხსენიება ვინმე გიორგი სოხუმიდან, რომელიც ზარბაზნებს ასხმავდა გენუელებისთვის, წელიწადში კი სარგოს სახით 6 დუკატს იღებდა (Берадзе, 1989: 110). როგორც ვხედავთ სოხუმის მკვიდრი იმ დროის მაღალკვალიფიციურ სპეციალისტს წარმოადგენდა.

1382 წლის დოკუმენტის მიხედვით, ვინმე ქართველი ანტონი, კაფაში დაობს თავისი გარდაცვლილი ძმის მემკვიდრეობაზე, თავისი ძმის საქმეების აღმსრულებელთან (Берадзе, 1989: 104). რაზე უნდა მიმდინარეობდეს დავა, ერთი ის რომ საქმის მწარმოებელს რაღაც მაქინაციებით ქონების ჩაგდება სურდა, მეორე ის, რომ მომსახურების სანაცვლოდ მას ქონებიდან წილი ეკუთვნოდა, მესამე, ის რომ საქმის აღმსრულებელი ვალდებული იმ პერიოდის კანონმდებლობით ვალდებული იყო, მემკვიდრეობის საკითხი აღესრულებინა ანდაც თუ გარდაცვლის რაიმე სახის ვალი გააჩნდა, ეს ვალი მევალეებისთვის დაებრუნებინა აღნიშნული ქონებიდან.

თუმცა ვალის არსებობას დავუშვებთ ამ დავაში, გასაკირი არ არის, რატომ უნდა დაობდეს ქართველი ანტონი ძმის მემკვიდრეობაზე, ერთი, რომ მას ის ეკუთვნის და მეორე, ქართული სამართლის მიხედვით ვალის ამღები თუ მოკვდა, მამა ან ძმას ამ ვალიდან სარგებელი თუ არ უნახავთ, ამ ვალის მემკვიდრედ არ ითვლებიან: „წავიდეს შვილი და აიღოს ვალი ვისგანაც, ან

ივაჭროს .. ის ვალის ამლები მოკუვდეს ... იმ თეთრისგან მათ ქონდეს რამე, უნდა მისცენ ვალი, და თუ არა ქონდეს რა, ვერა შეუვიდეს“ (ვახტანგ VI-ის სამართალი. 1963: 265). მართალია კაფაში გენუელების კანონით იქნებოდა განსჯა, თუმცა ქართული სამართლის ნორმების მონაწილეობა სამართლებრივ დავაში რაიმე დოზით შესაძლებლად მიმაჩნია. სავარაუდოდ ანტონის მმას კრედიტი სავაჭრო საჭიროებებისთვის დასჭირდებოდა.

საზღვაოკრედიტით, იტალიელი ვაჭრები სოხუმში ჩასასვლელადაც და იქ სავაჭროდაც სარგებლობდნენ. მაგალითად, ვენეციელმა ჯოვანი ვალემ კრედიტი მიიღო ვენეციელი პიეტროსგან სოხუმში სავაჭროდ (Берадзе, 1989: 94.) ხშირად საქონელი იპორტირებული იყო, თუმცა ადგილობრივი ნაწარმიც ხშირად გადიოდა. კარპოვის დაკვირვებით, ტილოს იტალიურმა იმპორტმა ვერ ჩაძირა ადგილობრივი წარმოება, XIV-XVI საუკუნეებში, კაფაში ტილო შედიოდა ფოთიდან, ბათუმიდან და სოხუმიდან (Карпов, 1990: 125). ტრაპიზონდის იმპერიის გარდა, ღვინის ექსპორტის ცენტრი იყო სოხუმი, კაფაში სოხუმიდან შეტანილ ერთ ბოტა (400-1000 ლიტრს შორის მერყეობს, ყველაზე მიღებული ოდენობაა 500 ლიტრი) ღვინოზე გადასახადი იყო 10 ასპრი (Карпов, 1990: 129). გადასახადი 11% შეადგენდა. ღვინის ექსპორტი სებასტოპოლისის ვაჭრების კომპანიის ხელში იყო. მათ მიეცათ „ფრანკიზია“, ანუ ისინი გათავისუფლებული იყვნენ გადასახადისგან, რადგან გადასახადი 61 ასორი იყო, ხოლო ღვინის ჯამური ფასი 671 ასპრი. შესაბამისად საკრედიტო უერთიერთობები ადგილობრივი ნაწარმის შესაძებლად გამოიყენებოდა. როგორც ჩანს ღვინის ექსპორტიორები ადგილობრივი სოხუმელი ვაჭრების ერთობა იყო, უნდა ვივარაუდოთ, რომ ის ერთგვარ სავაჭრო „კომპანიას“ წარმოადგენდა. მათი სავაჭრო კაპიტალი მცირედი იყო, თუმც, სავარაუდოა, ადგილზე ისინი ღვინის ექსპორტის მონოპოლისტურ ერთობას წარმოადგენდნენ.

ქალაქი სოხუმი დადიანის საგანგებოს წარმოადგენდა. ამიტომ გენუელები ცდილობდნენ მასთან კარგი ურთიერთობა ჰქონოდათ. ხშირად იყო ურთიერთობების გაფუჭების პერიოდი, რომელიც დადიანისადმი დათმობებით მთავრდებოდა, ამ ურთიერთობებისას, როგორც ცნობილია, ოდიშის ერისთავი საკუთარ სუვერენიტეტს იცავდა გენუელებისგან. გენუელებს უკრძალავდა კომერციების აღებას სოხუმში მცხოვრები გენუელებისგან და ადგილობრივი მცხოვრებებისგან. კარპოვის თქმით, გენუელები აკრედიტებდნენ დადიანს და ვალის ამოღების პროცესი ხანგრძლივი და ხშირად უშედეგოც იყო (Карпов. 1990: 104). მეტიც, სავაჭრო ურთიერთობები იმდენად ღმა უნდა ყოფილიყო სამეგრელოს მთავარსა და იტალიელ ვაჭრებს შორის, რომ მას საკუთარი ფულის მოჭრაც კი დასჭირდა (<http://geonumismatics.tsu.ge/ge/catalogue/types?type=104>). საინტერესოა ის ფაქტიც რომ ამ პერიოდის საქართველოს შავი ზღვის აკვატორიას დადიანი აკონტროლებდა, დადიანის ძალაუფლება ხორციელდებოდა ყველა იმ საზღვაო პუნქტზე საიდანაც იტალიელებთან ვაჭრობა ხორციელდებოდა, სოხუმი, ფოთი და ბათუმი. ამ მხრივ დადიანი საგარეო ვაჭრობის ცენტრებზე მონოპოლიას ფლობდა.

### დასკვნა

გენუელების მიერ შავი ზღვის ტერმინალზე მოპოვებულმა მონოპოლიამ ის საერთაშორისო ვაჭრობაში მნიშვნელოვან სახელმწიფოდ აქცია. ის ამ პროცესში კაპიტალის დაგროვების პირველ ცენტრად ჩამოყალიბდა. საქართველო ჩართული აღმოჩნდა საერთაშორისო ვაჭრობის სქემაში. მართალია ქართული სამეფო-სამთავროების როლი დიდი

არ იყო, მაგრამ ამ სქემაში აღმოჩენამ მათ განვითარებაზე და საზოგადოებრივი ცხოვრების სფეროზე მნიშვნელოვანი გავლენა იქონია. ქართველი ვაჭრები ამიერიდან ვაჭრობის ისეთ ფორმებს ეზიარნენ, სადაც დაკრედიტების და ვალის განსაკუთრებული ადგილი ეკავა. სამევახშეო ფორმებიდან მალევე სასაქონლო საკრედიტო ფორმაში აღმოჩნდა ჩართული. ქართველი ვაჭრები იმ პერიოდის საზღვაო ვაჭრობისა და კრედიტის ყველა ფორმას იყენებდნენ, როგორც კაფაში, ასევე, სოხუმში. გენუელი ვაჭრები სოხუმში, ფოთში და ბათუმში თამასუქების და ვექსილები ნაირსახეობით თუ დაზღვეული კრედიტით სტუმრობდნენ. თუ ადრე ვალი ქართული სამართლის მიხედვით გირავნობით იტვირთებოდა, გენუელებთან უერთიერთობამ ქართველ ვაჭრებს უკვე დაზღვეული კრედიტის ფორმით სარგებლობაც შესთავაზა. იმ მცირე ნაწარმზე მოთხოვნამ, რომელიც საქართველოდან ექსპორტზე გადიოდა, ადგილზე შრომის დანაწილების საჭიროება გააჩინა. ქართველი ხელოსნები კაფაშიც მუშაობდნენ და სამხედრო ინდუსტრიაშიც იყვნენ ჩართული. თუ ადრე მეტწილად საქართველოში უცხო ტომელები ვაჭრობდნენ, ახლა უკვე ვაჭართა შორის ქართველებიც არიან. ვაჭრობის ახალმა ფორმებმა, ვაჭართა ახალი ფენის წარმოშობას შეუწყო ხელი. ვაჭართა და ხელოსანთა რიგები, სავარაუდოდ „მსახურთა“ ფენიდან და ივსებოდა. ადგილობრივი ფეოდალური წარმოების წესითვის უჩვეულო ძვრები შეინიშნებოდა. მაგრამ ეს ყველაფერი შავი ზღვის ოსმალთა ხელში გადასვლამ საბოლოოდ შეაჩერა, რასაც ბატონყმობის ხელეხალი გამოცემა და ფეოდალური ურთიერთობების გაღრმავება მოყვა.

### გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა

#### წყარო:

*ქართული სამართლის ძეგლები.* (1963). ტომი I. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებული. ტექსტი გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ. თბილისი: „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია“.

#### ლიტერატურა:

თაბუაშვილი, აპოლონ. (2019). *ფასები ფეოდალური ეპოქის საქართველოში (X-XVIII სს.)*. თბილისი: „კოლორი“.

ლომინაძე, ბაბილინა. (1973). ცვლილებები საზოგადოებრივი კლასების მდგომარეობაში XIII-XV სს. *საქართველოს ისტორიის ნარკვევები*. საქართველო XI-XV საუკუნეებში. ტომი III. თბილისი: „საბჭოთა საქართველო“.

მარქსი, კარლ. (1930). *კაპიტალი*. ტომი პირველი. თარგმნილი გერმანულიდან მალაქია ტოროშელიძის რედაქციით. თბილისი: „სახელმწიფო გამომცემლობა“.

მარქსი, კარლ. (1959). *კაპიტალი*. პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკა. კაპიტალის წარმოების ერთობლივი პროცესი. ტომი მესამე. ნაწ. II. თბილისი: „საბჭოთა საქართველო“.

- ქოიავა, ნიკოლოზ. (1963). *ფულის მიმოქცევა, კრედიტი და ფინანსები XVIII საუკუნის ქართლ-კახეთში*. თბილისი: „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“.
- ჩიქობავან აკაკი. (2020). მევახშეობის პოლიტეკონომია ფეოდალურ საქართველოში. *ივაჯე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები*, XVI. თბილისი.
- ქართული ნუმისმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ კატალოგი.  
<http://geonumismatics.tsu.ge/>
- Андерсон, Перри. (2007). *Переходы от Античности к Феодализму*. перевод Артея Смирнова. Москва: „Территория Будущего“.
- Арриги, Джовани. (2006). *Долгий Двацатый Век. Денги, Власть и тстоки Нашего Времени*. Перевод А. смирнова и Н. Зделмана. Москва: „Территория Будущего“.
- Берадзе, Т. Н. (1989). *Мореплавание и Иорская Торговля в Средневековой Грузии*. Тбилиси. „Мецნიერება“.
- Бродель, Фернан. (2002). *Среднезимное Море и средиземноморский мир в эпоху Филиппа II*. Часть 1 . Перевод с французского М. А. Юсима. Москва: „Язык Славянской Културы“.
- Бродель, Фернан. (1992). *Время Мира. Материальная цивилизация экономика и капитализм XV-XVIII вв*. Том 3. Перевод Л. Е. Куббеля. Москва: „Прогрес“.
- Бродель, Фернан. (1993). *Динамика Капитализма*. Смоленск: „Полиграмма“.
- Карпов, С. П. (1988). Кредит в Системе Итальянской Торговли В Южном Причерноморье (XIII-XV вв). *Византийский Времник* Том. 49. М: „Наука“.
- Карпов, С. П. (1990). *Итальянские Морские Ремпублики и Южное Причорноморие В XIII-XV вв. Проблемы Торговли*. Москва: „МГУ“.

## REFERENCES

### Source:

*kartuli samartlis dzeglebi*. (1963). t'omi I. vakht'ang VI-is samartlis ts'ignta k'rebuli. t'ekst'i gamostsa, gamok'vleva da leksik'oni daurto p'rop. i. dolidzem. tbilisi: „sakartvelos sss metsnierebata ak'ademia“.

### Literature:

tabuashvili, ap'olon. (2019). pasebi peodaluri ep'okis sakartveloshi (X-XVIII ss.). tbilisi: „k'olori“.



- lominadze, babilina. (1973). tsvlilebebi sazogadoebrivi k'lasebis mdgomareobashi XIII-XV ss. sakartvelos ist'oriis nark'vevebi. sakartvelo XI-XV sauk'uneebshi. t'omi III. tbilisi: „sabch'ota sakartvelo“.
- marksi, k'arl. (1930). k'ap'it'ali. t'omi p'irveli. targmnili germanulidan malakia t'oroshelidzis redaktsiit. tbilisi: „sakhelmts'ipo gamomtsemloba“.
- marksi, k'arl. (1959). k'ap'it'ali. p'olit'ik'uri ek'onomiis k'rit'ik'a. k'ap'it'alis ts'armoebis ertoblivi p'rotsesi. t'omi mesame. nats'. II. tbilisi: „sabch'ota sakartvelo“.
- koiava, nik'oloz. (1963). pulis mimoktseva, k'redit'i da pinansebi XVIII sauk'unis kartl-k'akhetshi. tbilisi: „tbilisis universit'et'is gamomtsemloba“.
- chikobava აკაკ'ი. (2020). mevakhsheobis p'olit'ek'onomia peodalur sakartveloshi. ivaje javakhishvilis sakhelobis tbilisis sakhelmts'ipo universit'et'is humanit'arul metsnierebata pak'ult'et'is sakartvelos ist'oriis inst'it'ut'is shromebi, XVI. tbilisi.
- kartuli numizmat'ik'is inglisur-kartuli onlain k'at'alogi. <http://geonumismatics.tsu.ge/>.
- Anderson, Perri. (2007). Perehody ot Antichnosti k Feodalizmu. perevod Arte'a Smirnova. Moskva: „Teritorija Budushego“.
- Arrigi, Dzhovani. (2006). Dolgij Dvacatyj Vek. Dengi, Vlast' i tstoki Nashego Vremeni. Perevod A. smirnova i N. Zdelmana. Moskva: „Teritorija Budushego“.
- Beradze, T. N. (1989). Moreplavanie i Iorskaja Torgovlja v Srednevekovoj Gruzii. Tbilisi. „Mecniereba“.
- Brodel', Fernan. (2002). Srednezimnoe More i sredizemnomorskij mir v jepohu Filippa II. Chast' 1. Perevod s francuzskogo M. A. Jusima. Moskva: „Jazyk Slavjanskoj Kultury“.
- Brodel' < Fernan. (1992). Vremja Mira. Material'naja civilizacija jekonomika i kapitalizm XV-XVIII vv. Tom 3. Perevod L. E. Kubbelja. Moskva: „Progres“.
- Brodel', Fernan. (1993). Dinamika Kapitalizma. Smolensk: „Poligrrama“.
- Karpov, S. P. (1988). Kredit v Sisteme Ital'janskoj Torgovli V Juzhnom Prichernemor'e (XIII-XV vv). Vizantijskij Vremenik Tom. 49. M: „Nauka“.
- Karpov, S. P. (1990). Ital'janskije Morskije Rempubliki i Juzhnoe Prichornomorie V XIII-XV vv. Problemy Torgovli. Moskva: „MGU“.